

Віталій Кривошеїн¹, Сергій Ставченко²

«Екологічна» школа електоральних досліджень: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку

1. Вступ

З огляду на зростаючу роль просторових зв'язків у функціонуванні держави, доцільно її політичну сферу розглядати як територіально-політичну систему, яка є особливим поєднанням державної території, територіальної організації влади та регіонального розподілу політичної активності населення. Аналіз стану і функцій складових територіально-політичної системи держави, її зв'язок із зовнішньополітичним середовищем становить основний зміст політико-географічного підходу щодо дослідження держав. Метою такого підходу є не лише опис регіонально-політичних відмінностей держави, а й дослідження її політичної структури щодо пропорційності, цілісності та зрівноваженості. Значні територіальні диспропорції політичного розвитку, дисбаланс регіонально-політичних сил, політико-ментальна відчуженість регіонів розглядаються в рамках запропонованого підходу як негативний чинник формування і функ-

¹ Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедра соціології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; vvk_1970@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4050-7845>.

² Доктор політичних наук, доцент, професор кафедра політології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; 1-704@i.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4091-868X>.

ціювання політичної системи держави. Водночас, наявність регіонально-політичних суперечностей у державі є неминучою, не створює глибокої системної кризи за умови, що ці суперечності не мають антагоністичного, деструктивного характеру і підлягають системному саморегулюванню. Здатність до саморегулювання теж досягається оптимальною територіальною структурою. Отже, у політико-географічному сенсі, абстрагуючись від ідеологічних і культурних аспектів, державна ідея – це синтез інтересів різних територіальних груп суспільства, а також поєднання їхніх основних ідентифікаційних ознак (духовна культура, мова, традиції, історичні цінності) та регіональних соціально-економічних інтересів. При цьому варто мати на увазі, що формування території в ментальному та політичному плані відбувалося досить нерівномірно. Деякі ситуації стали яскравим відображенням складного почуття національної приналежності та прагнень політичного і національно-культурного відродження³.

У рамках політико-географічного підходу щодо дослідження держав особливу роль відіграє аналіз виборчої статистики в її територіальному розподілі. Саме цей напрям започаткував школу електоральних досліджень, яка виникла в Західній Європі як реакція на посилення ролі виборів у політичному житті і кількісного зростання виборчого корпусу. Теоретико-методологічною основою досліджень представників цієї школи є «екологічна» (контекстуальна, просторова) модель аналізу голосування, а, відповідно, саму школу прийнято називати «екологічною» (від давньогрец. οἶκος – середовище, житло і λόγος – вчення, наука). Основна увага «екологів» приверталася до проблем електорального простору, просторової розстановці політичних сил під час виборів і за результатами виборів. Екологічний підхід до дослідження електоральної поведінки набуває суто описового характеру – «екологи» будували свої висновки на основі оцінки офіційних результатів виборів, які агрегувалися та картографувалися на різних територіальних рівнях (виборча діляниця, кантон, департамент, тощо).

³ Кривошеїн В.В. Політична ментальність сучасного українського соціуму: загальне і особливе. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2018. Т. 10, № 1-2 (22). С. 25-37.

В українському науковому дискурсі проблеми «екологічного» аналізу електоральної поведінки досліджувалися Олександром Бакумовим (2016), Володимиром Березинським (2004), Юліаном Брайчевським (2013), Вікторією Бунь (2013), Олександром Вишняком (2000), Едуардом Гугніним (2007), Миколою Добишем (2018), Олександром Зубченком (2008), Анатолієм Ключковичем (2014), Ольгою Косахівською (2010), Ігорем Поліщуком (2016), Марією Розік (2019), Валерієм Хмельком (у співавторстві з Мелвіном Хінічем і Пітером Ордешуком) (1999), Віктором Шишацьким (2004) та ін. Не зважаючи на те, що українські автори доволі часто звертаються до вирішення деяких питань «екологічного» аналізу електоральної поведінки, проте цілісного уявлення стосовно «екологічної» школи електоральних досліджень не сформовано. З огляду на це, метою даного дослідження є розкриття особливостей становлення «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи електоральних досліджень, характеристика її сучасного стану та визначення перспектив розвитку цього напрямку електоральних студій.

2. Зародження «екологічної» школи електоральних досліджень

Електоральна проблематика увійшла у фокус прикладних досліджень у другій половині XIX ст. у зв'язку з розширенням виборчого корпусу і посиленням ролі виборів у політичному житті західних країн. Прикладні електоральні дослідження початково ґрунтувалися на постулатах географічного підходу і під цим впливом починає формуватися «екологічна» школа електоральних досліджень, попередниками якої були вчені-статистики Е. Енгель та О. Фокарді.

Ернст Енгель (1821–1896) – німецький вчений-економіст, статистик, був директором Пруського статистичного бюро. Основним предметом наукових розвідок Е. Енгеля була структура бюджетів робітничих родин. Аналізуючи багаторічні статистичні дані, він дійшов до висновку, що з ростом доходу родини структура витрат змінюється. При цьому питома вага витрат на харчування знижується, частка витрат на одяг, опалення і житло залишається незмінною, а питома вага витрат на задоволення культурних потреб збільшується.

ся. Ці висновки отримали назву «закон Енгеля». Також він запропонував карткову систему збору статистичних даних, яку було використано для перепису населення.

Крім іншого Е. Енгель висловив міркування і відносно використання виборчої статистики для отримання інформації про політичні погляди населення. Поштовхом для цього став конфлікт уряду Бісмарка і опозиційно-налаштованого до нього пруського парламенту (ландтагу) (1862–1866), під час якого з табору прихильників уряду лунали думки про те, що опозиційні настрої пруського ландтагу пояснюються властивостями чинної на той час виборчої системи (мажоритарна абсолютної більшості). Згідно з цими думками, настрої нижчих верств населення є більш дружніми до уряду порівняно з настроями вищих верств. Е. Енгель проаналізував дані виборчої статистики 1863 р. і дійшов висновку, що ці міркування помилкові, бо нижчі шари виявилися не менш опозиційними за верхні⁴.

Ораціо Фокарді (пом. 1895) – італійський статистик, був секретарем Генеральної ради статистики при Міністерстві сільського господарства, промисловості та торгівлі, а пізніше – керівником служби міністерства. У 1876 році він опублікував перше статистичне дослідження про італійські політичні вибори 1874 року в «Archivio di Statistica». У подальшому були проаналізовані вибори 1876, 1880 і 1895 років⁵⁶⁷.

3. Формування теоретичних засад «екологічної» школи електоральних досліджень

Засновником «екологічної» школи електоральних досліджень прийнято вважати Андре Зігфріда (1875–1959) – французького полі-

⁴ Ткаченко А.А. Эпоха реформ германской статистики и Э. Энгель. Вопросы статистики. 2017. № 5. С. 75–84.

⁵ Statistica elettorale politica. Elezioni generali del 1874. *Archivio di Statistica*. 1876. № 1. P. 69–78.

⁶ I partiti politici alle elezioni generali del 1880. *Archivio di Statistica*. 1880. № 5. P. 393–449.

⁷ I partiti politici alle elezioni generali del 1895. *Giornale degli economisti*. 1895. P. 133–180.

толога, основоположника електоральної географії. Він викладав у Вільній школі політичних наук, а у 1932 р. стає членом Академії моральних і політичних наук; з 1933 р. очолював кафедру економічної та політичної географії в Коледж де Франс; у 1945 р. А. Зігфрід став першим президентом Національного фонду політичних наук.

У 1913 р А. Зігфрід опублікував свою найвідомішу роботу «Політична картина Західної Франції в III Республіці»⁸, що поклала початок становленню електоральної соціології. З цього моменту в політичній соціології пояснення політичної поведінки і політичного вибору виборців не пов'язувалося з якимось романтичним дивом вічної душі народів, результати голосування не розглядалися і як сліпе слідування виборців за думкою еліт. А. Зігфрід представив контекстуальну («екологічну») модель аналізу голосування, яка ґрунтується на постулаті про те, що оточення, в якому знаходиться виборець, постає як фактор, що визначає його (виборця) електоральні позиції, а також його електоральну поведінку.

А. Зігфрідом було проаналізовано підсумки голосування в 1871–1910 рр. в 14 департаментах Західної Франції – від Вандеї до Бретанії, включаючи Нормандію. В основу аналізу політичного вибору виборців він поклав природу груп приналежності індивідів – місцеві спільноти. Це визначалося тим, що була виявлена протягом 40 років існування Республіки певна стабільність поведінки і електорального вибору виборців. Хоча виявлена стабільність є відносною, вона проявляється в тому випадку, коли відмовляються від політичних ярликів і розглядають політичне суперництво більш укрупнено, з позицій відмінностей між монархічною традицією, яка набуває католицького і консервативного спрямування, і традицією республіканською чи демократичною, яка є світською, егалітарною й авангардною.

За А. Зігфрідом, якщо електоральна поведінка є стабільною, то це відбувається тому, що вона спирається на стабільний політичний темперамент, вписується в якийсь пейзаж, спосіб поселення людей в якусь систему соціальних відносин і ієрархій, в певне ставлення релігії і авторитету Церкви та ін. Під політичним темпераментом А. Зігфрід розуміє «спосіб існування, поведінки, реакції на вплив

⁸ Siegfried A. *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris: Librairie Armand Colin, 1913. 536 p.

обставин, подібно до того, як організм реагує на вплив на нього клімату або певної інфекції»⁹. Отже, політичний темперамент будується відповідно до розподілу політичного діапазону держави на лівих і правих, тобто, відповідно до традиції, що склалася у Франції з часів королівського режиму. З одного боку, для цієї традиції властиве свого роду продовження «ієрархічної, католицької та консервативної» лінії розвитку, притаманної часам панування королівської влади, а з іншого – лінії «республіканської чи демократичної, яка є світською, егалітарною та передовою»¹⁰.

Темперамент має, за А. Зігфрідом, стійкий характер, у чому позначився вплив революції 1789 р. Там, де революція не зустріла підтримки населення, там виборці голосували за правих, а там, де населення сприйняло революцію позитивно, більшість голосували за лівих. Виходячи з такої констатації, А. Зігфрід прагнув ідентифікувати та пояснити відмінності у політичному темпераменті виборців. А. Зігфрід виявив зв'язок між характером розселення, структурою власності, з одного боку, і розподілом голосів – з іншого. Отже, за А. Зігфрідом, пояснення і «лівого», і «правого» темпераменту визначається структурою території – там, де розселення мало дисперсний характер і де утвердилося панування земельних власників, виборці голосували з «консервативних позицій», тобто за збереження стан справ, за правих, а там, де розселення мало більш концентрований характер і було чимало дрібних і середніх земельних власників, населення голосувало за лівих, тобто за зміни.

Так, аналізуючи Вандею – департамент на Заході Франції, що була центром роялістських заколотів у період Французької революції та Директорії, А. Зігфрід порівнює географічний розподіл голосів на основі впливу змінних фізичної географії (геологія, природа землі, пейзаж і т.д.) і людської характеристики (структура житла, земельна власність, сільське господарство і т. д.) в рамках досліджуваних територій. Він ділить території на дві геологічні зони, на основі яких виділяються два типи пейзажу. На Півночі – гранітні зони, на Півдні – вапнякові. Така геологічна дихотомія майже збіга-

⁹ Ibidem, p. XXIV.

¹⁰ Ibidem, p. XXIV–XXV.

ється з картою політичного поділу: населення гранітних територій голосує переважно за правих, а вапнякових – за лівих. Проте А. Зіґфрід не говорить про прямий і сильний вплив геолого-географічних характеристик на політичні уподобання. Він вказує лише на ланцюг впливу, в якій геологія і голосування є двома крайнощами.

У той же час А. Зіґфрід акцентує увагу на тому, що вирішальний вплив на політичні уподобання становлять фактори, пов'язані з людською географією. Геологія ж впливає на форму проживання, а проживання – на власність. Проживання та власність, в свою чергу, впливають на природу і форму соціальних відносин: розсіяне проживання тягне за собою, за А. Зіґфрідом, посилення впливу земельної аристократії і релігії. Таким чином, форма власності, природа соціальних відносин і соціальна структура, місце і роль релігії визначають вирішальною мірою політичний і електоральний вибір.

Так, у гранітній частини території, де сильний вплив земельної аристократії і католицизму, де ієрархізована соціальна структура організована навколо фігур знаті і священиків, утверджується голосування за правих, що свідчить про моральне підпорядкування, а іноді і про економічну залежність народу від аристократії і кліру. У вапняковій зоні проживання людей характеризується більшою щільністю, дрібні власники майже рівні між собою. Організація проживання населення на такій території характеризується егалітарною соціальною організацією. Тут слабше виражений вплив Церкви. А тому в своїй більшості населення тут голосує за лівих¹¹.

Таким чином, формування політичних поглядів населення, що лежать в основі його електоральної поведінки, обумовлено багатьма чинниками, які були згруповані А. Зіґфрідом у чотири основні групи:

- 1) пов'язані з особливостями історичного, адміністративного і соціально-політичного формування країни;
- 2) обумовлені актуальною соціальною структурою;
- 3) породжені релігійними преференціями;
- 4) викликані впливом на область дослідження зовнішнього середовища, а також здатністю цієї області протистояти схожим впливам.

¹¹ Siegfried A. Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République. Paris: Librairie Armand Colin, 1913. p. 20.

Соціальні чинники А. Зігфрід виводив безпосередньо з географічних, до яких він відносив структуру ґрунту, топографію, клімат – саме вони, на його думку, формують притаманну даному регіону «географічну особистість», якій відповідає і «особистість політична».

Ідеї А. Зігфріда були розвинені французьким політологом і правником-конституціоналістом Франсуа Гогелем (1909–1999), який сформулював основне кредо «екологів»: будь-які наукові дослідження в галузі електоральної поведінки мають ґрунтуватися на співставленні результатів виборів і чинників, котрі можуть пояснити ці результати. Ф. Гогеля по праву вважають засновником «екологічної школи», а він сам сферу своїх власних досліджень окреслював як «соціологію виборів». Тобто він робив наголос не стільки на географічні, скільки на соціальні чинники електорального вибору – співставлення соціальної структури, типів поселення і політичної поведінки Ф. Гогель розглядав як ключ до вирішення дослідницьких завдань «екологів». Його основною працею є «Географія виборів у Франції в роки Третьої та Четвертої республік»¹²¹³, яка вважається класичним зразком «екологічної» школи електоральних досліджень.

4. Сучасні тенденції розвитку «екологічної» школи електоральних досліджень

Екологічний підхід до дослідження електоральної поведінки був розвинений французьким істориком Полем Буа (1906–1990). Екологічний аналіз свого попередника він доповнив розглядом середовища з позицій історичного розвитку країни. П. Буа, зокрема, піддав критиці А. Зігфріда за введення їм цілої низки винятків при оцінці голосування, які знижують валідність його моделі. Він вказав на недостатність і навіть помилковий характер деяких пояснювальних факторів, які використовував А. Зігфрід. Так, П. Буа у своїй праці «Селяни Заходу: від економічних і соціальних структур до політичних

¹² Goguel F. Géographie des élections françaises de 1870 à 1951. Paris: Librairie Armand Colin, 1951. 144 p.

¹³ Goguel F. Géographie des élections françaises sous la Troisième et la Quatrième République. Paris: Librairie Armand Colin, 1970. 185 p.

варіантів з часів революції в Сарті»¹⁴ піддав критиці його позицію, згідно з якою релігійні переконання є одним з ключових пояснювальних моментів громадської думки. Клерикалізм, на думку П. Буа, зовсім не є пояснювальним фактором думки з політичних питань. У зв'язку з цим вчений стверджує: «Якщо політична боротьба спочатку здійснювалася в соціальному полі або в якомусь іншому нерелігійному полі, тільки тоді ми маємо по-справжньому справу з фактором громадської думки. Але у Франції в більшій мірі, ніж де б то не було в світі, боротьба велася на полі клерикалізму; ставкою в цій боротьбі був вплив Церкви на суспільство»¹⁵.

На думку П. Буа, іншою помилкою А. Зігфіда є те, що він зводить позиції селянських мас до впливу на них у соціальних рамках знаті і священиків та не бачить того, що «за видимою могутністю великого власника і підпорядкування йому ховається згода народу, витоки якої не визначаються тільки економічною залежністю, вони кореняться в далекому минулому»¹⁶. П. Буа вважає, що саме в минулому потрібно шукати ключ для розуміння політичної поведінки. І для перевірки такої гіпотези він проводить аналіз політичної поведінки населення департаменту Сарт. Відмітна особливість політичної поведінки населення даного департаменту полягає в тому, що його жителі в роки IV Республіки були розділені таким чином, що одна частина його голосувала за правих, а інша – за лівих. «Спочатку ми зустрічаємося з дуалізмом двох частин населення, яких ніщо не розділяє на перший погляд, а історія їх з'єднає в рамках провінції або одного і того ж департаменту, що знаходиться під владою однієї і тієї ж адміністрації, і які перед лицем великих проблем національного життя займають протилежні позиції ... Одна з частин цього населення здається крайнім авангардом світу... Інша (частина населення) постає як завершення республіканської Франції, підкреслюючи тим самим свій характер по лінії цієї межі; і тим не

¹⁴ Bois P. Paysans de l'Ouest: des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans la Sarthe. Paris; La Haye: Mouton & Co, 1960. 716 p.

¹⁵ Ibidem, p. 112.

¹⁶ Ibidem, p. 115.

менше... вона, як і жителі її західної частини, розподілені між огорожами і деревами бокаж»¹⁷.

П. Буа причини поділу населення департаменту на лівих і правих бачить в спадщині революції 1789 р. Справа в тому, що між 1789 і 1793 рр. стався розрив в політичних позиціях населення, що зберігся аж до ХХ ст. Цей розрив, на думку П. Буа, був пов'язаний з тим, що в західній частині департаменту духовенство як великий землевласник було важливим учасником економічного та соціального життя. І як власники землі представники духовенства мали тісні стосунки з селянами цієї частини департаменту. На менш родючих землях Сходу даного департаменту більшість селян було бідним. Значна частина населення була представлена ткачами. Ця частина суспільства була значною мірою інтегрована в міське життя і була пов'язана з утвердженням комерційно-ринкових відносин. Вплив представників духовенства в цій частині департаменту носило обмежений характер. У 1790–1792 рр. була проведена націоналізація, а потім продаж землі, яка раніше належала Церкві. Це торкнулося в більшій мірі саме західній частині департаменту, де власність кліру була значною. Однак розпродаж землі, по суті справи, не торкнулася селян цієї частині департаменту: велика частина землі була скуплено представниками міської буржуазії. А тому очікування селянства були обмануті. І не дивно, що населення Заходу департаменту в своїй більшій частині виявилось незадоволеним революцією. Це викликало бунт шуанов, що ще більше радикалізувало ставлення населення до революції. До того ж на цьому ґрунті відбулося об'єднання селянства, буржуазії і духовенства: «Застарілі прояви ненависті, ревнощів, роздратування – такий непохитний, але потворний корпус бунту; контрреволюція його одягне в одягу релігії і роялізму»¹⁸. Громадянська війна ще більше закріпить цей поділ між двома частинами населення одного і того ж департаменту. Французька революція 1789–1799 рр. привела до утворення потужних, довготривалих ментальних структур, які потім відтворювалися протягом півтора століття.

¹⁷ Ibidem, p. 115–116.

¹⁸ Ibidem, p. 223.

П. Буа довів, що приклад департаменту Сарт показує, як «травматична» подія може активізувати потенційні конфлікти між антагоністичними соціальними групами і затвердити на десятиліття різні моделі політичної поведінки в одних і тих же або сусідніх регіонах. Модель «історичного травматизму» піднімає величезну за своєю значимістю проблему колективної пам'яті в політиці і проблему розриву між швидкими соціальними зрушеннями і повільною зміною політико-культурного виміру.

Сучасними представниками «екологічної» школи електоральних досліджень є Р. Арон, М. Доган, Р. Хеберле та ін., які поєднали методи просторового аналізу з даними опитувань. Так, французький соціолог Раймон Арон (1905–1983) об'єктом дослідження представників «екологічної» школи визначав територіальну одиницю і запропонував аналізувати соціальні групи та їх специфічні риси. Електорат він розглядав як систему різних груп населення, що є розрізненими, але одночасно контактуючими один з одним¹⁹.

Французький соціолог Маттей Доган (1920–2010), досліджуючи електоральну поведінку французьких промислових робочих, запропонував «комбінований» метод аналізу електорату, суть якого полягає у виділенні типових з погляду соціально-економічного розвитку «зон» (промислові, аграрні, змішані). На цю класифікацію накладається інша – на кшталт переважної для цієї зони політичної та релігійної орієнтацій. Далі висувається гіпотеза про тенденції електоральної поведінки відповідної соціальної групи, що цікавить, яка перевіряється даними опитувань²⁰.

У своїх дослідженнях американський соціолог німецького походження Рудольф Хеберле (1896–1991) найважливішою причиною поглибленого вивчення електоральної поведінки громадян вважав виявлення всього комплексу чинників, що визначають їхню політичну поведінку. У методологічному відношенні теорія Р. Хеберле характеризується використанням статистичних методів; він

¹⁹ Арон Р. Этапы развития социологической мысли. М.: Изд. группа «Прогресс» – «Политика», 1992. С. 48.

²⁰ Dogan M. Limits to quantification in comparative politics. *Comparing nation / M. Dogan, A. Kazancigil (eds.)*. Oxford: Blackwell, 1994. P. 35–71.

намагався аналізувати взаємозв'язок політики та основних соціально-економічних структур у рамках міждисциплінарних досліджень, приділяючи особливу увагу різноманіттю соціально-економічних та соціально-структурних детермінант, що мають як історичну, так і територіальну специфіку²¹.

Пояснювальна модель поведінки виборців, запропонована А. Зігфрідом та його послідовниками, знайшла застосування в Італії, де спостерігається велика різниця між регіонами. За допомогою цієї моделі вдалося виявити закономірності в політичній поведінці міського та сільського населення, визначити особливості формування електоральних переваг жителів «червоних» зон Півночі та Центру, а також «білих» зон Півдня та Півночі²².

На думку італійського політолога Джованні Сарторі (1924–2017), просторова однорідність акцентує увагу не на тому, що електорат голосує однаково в різних регіонах, а на тому, що просторові відмінності електоральної поведінки пояснюються іншими соціально-економічними факторами. Існування просторової однорідності виявляється критерієм, по якому партійні системи можна поділити на дві групи: просторово-однорідні та просторово-неоднорідні. Дж. Сарторі поділяв конкурентні партійні системи поділяв на однопартійні (де домінує одна партія), двопартійні, помірно багатопартійні (де «багато» означає «більше трьох») та поляризовані багатопартійні. Така класифікація виявилася корисною лише для аналізу просторово більш-менш однорідних партійних систем, у яких існує вісь семантичних і поведінкових преференцій, прийнятих у загальнонаціональному масштабі. У географічно різноманітних партійних системах, типовими прикладами якої є американська, німецька, російська, а також і українська, партії не підпорядковані цій вісі преференцій, а навпаки конкретна регіональна чи навіть локальна боротьба за вплив на хоча б тимчасове формування цієї вісі («боротьба за правилами») являє собою рушійну силу електоральної політики. Тут

²¹ Бунь В. Теоретичні підходи до аналізу електорального вибору. Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії. 2013. Вип. 3. С. 200–201.

²² Colomer J.M. The Strategy and History of Electoral System Choice. *Handbook of Electoral System Choice* / J.M. Colomer (ed.). Houndmills: Palgrave, 2004. P. 3–78.

відносини між партіями як мобілізаторами голосів і виборцями є взаємодіючими, а не такими, що спостерігаються між товаровиробниками і споживачами²³.

Ключовим для пояснення просторових (територіальних) чинників голосування є ефект контексту, який вперше було сформульовано шведським дослідником Гербертом Тінгстеном (1896–1973). Співставляючи результати виборів і структуру населення в 55 виборчих округах Стокгольма, він виявив, що в округах, де переважає робітничий клас, частка голосів, поданих за лівих, є більшою за чисельність робітників у цьому окрузі, тобто представники інших соціальних груп починають голосувати всупереч типовим поглядам своєї групи, підтримуючи політичні сили, які є найпопулярнішими на своїй території (тобто в своєму виборчому окрузі)²⁴.

Микола Добиш, характеризуючи «ефект контексту» (або як його частіше перекладають українською «ефект сусідства»), наголошує, що проблема такого підходу полягає в тому, що «за його допомогою намагаються пояснити індивідуальний вибір через збірні категорії (соціальної групи чи населення адміністративної одиниці), що відразу натикається на статистичну похибку, яку називають екологічною. Чим більшою за розміром буде ця об'єднуюча категорія (наприклад, область, а не район), тим більшою є похибка. Також такий підхід не має інтерпретативної сили, тобто не зрозуміло, чому саме так голосують люди, які відносяться до певної категорії»²⁵.

Аби уникнути плутанини з «ефектом друзів і сусідів», про який вперше ще у 1949 р. писав О. Кей (він вказував на сильнішу підтримку кандидатів, які родом з певного місця чи там проживають), М. Добиш пропонує цей ефект називати «ефектом околиці» чи «ефектом району», бо локальний контекст інтерпретується як вплив на результати голосування інтенсивності місцевих комуніка-

²³ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К.: АртЕк, 2001. 224 с.

²⁴ Tingsten H. Political Behavior: Studies in Election Statistics. London: P.S. King and Son, 1937. 231 p.

²⁵ Добиш М.П. Сучасні тренди електорально-географічних досліджень в світі та розвиток електоральної географії в Україні. Український географічний журнал. 2018. № 4 (104). С. 34–35.

цій в сім'ї, родині, з друзями, на роботі, з сусідами та іншими, які зазвичай обмежені територією проживання людини²⁶.

Отже, зауважує М. Добиш, «контекст у географії зазвичай розуміють як ефект сусідства, якщо йдеться про кореляцію з результатами голосування місцевості проживання чи ефект регіону, коли саме регіон проживання набуває прогностичної сили у поясненні політичного вибору населення. Однак, сам факт наявності цих статистичних взаємозалежностей не має пояснювальної сили. У випадку ефекту сусідства західні географи найчастіше роблять спроби знайти причинно-наслідкові зв'язки, аналізуючи закономірності комунікації на індивідуальному рівні, апелюючи до підпорядкування соціальним нормам, які панують на території чи впливу інституцій, які локально впливають на індивідуальну поведінку»²⁷.

5. Висновки

Таким чином, «екологічна» (контекстуальна, просторова) школа електоральних досліджень сформувалася в рамках політико-географічного підходу щодо дослідження держав, де особливу роль відіграє аналіз виборчої статистики в її територіальному розподілі. Її становлення пов'язане з розширенням виборчого корпусу в західноєвропейських країнах у другій половині XIX ст. у зв'язку з уведенням загального виборчого права, а також з посиленням ролі виборів у політичному житті західних країн на основі представницької демократії. Попередниками цього напряму були вчені-статистики Ернст Енгель та Ораціо Фокарді, які досліджували електоральну статистику крізь призму географічного підходу. Засновником «екологічної» школи електоральних досліджень є Андре Зігфрід, який запропонував контекстуальну («екологічну») модель аналізу голосування, де ключовим фактором, що визначає електоральні позиції виборця і його електоральну поведінку, є оточення, в якому знаходиться цей виборець. Інституціоналізація «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи електоральних дослі-

²⁶ Ibidem, С. 35.

²⁷ Ibidem.

джен пов'язана з діяльністю Франсуа Гогеля, який сформулював основне кредо «екологів»: будь-які наукові дослідження в галузі електоральної поведінки мають ґрунтуватися на співставленні результатів виборів і чинників, котрі можуть пояснити ці результати. Подальший розвиток «екологічної» школи у другій половині ХХ ст. – початку ХХІ ст. здійснили **Поль Буа**, Раймон Арон, Маттей Доган, **Рудольф Хеберле**, **Джованні Сарторі**, **Герберт Тінгстен та ін.** У цілому, розвиток досліджень у рамках «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи набув переважно прикладного характеру. Основна увага виявилася зосередженою на розвитку статистичних методів дослідження укрупнених кількісних даних у прогностичних цілях. І хоча географічний підхід до виборів обмежений через свій описовий характер, але саме він дозволяє виявити просторову зміну поведінки виборців. Отже, і сьогодні «екологічний» підхід до дослідження електоральної поведінки не втратив своєї актуальності, проте потребує доповненості іншими техніками прикладного аналізу (в т.ч. і якісними).

Література

- Арон Р. Этапы развития социологической мысли. М.: Изд. группа «Прогресс» – «Политика», 1992. 608 с.
- Бакумов О.С. Електоральна поведінка українських виборців в 2010–2014 рр.: кластерний аналіз. *Форум права*. 2016. № 3. С. 19–24.
- Березинський В.П. Електорально-просторові дослідження: основні підходи та особливості їх застосування щодо перехідних суспільств. *Грані*. 2004. № 6. С. 123–127.
- Брайчевський Ю.С. Концепція місця як чинника електоральної поведінки та регіональна політична поляризація в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2013. № 2 (67). С. 67–74.
- Бунь В. Теоретичні підходи до аналізу електорального вибору. *Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії*. 2013. Вип. 3. С. 200–212.
- Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. 310 с.

- Добиш М.П. Сучасні тренди електорально-географічних досліджень в світі та розвиток електоральної географії в Україні. *Український географічний журнал*. 2018. № 4 (104). С. 33–40.
- Гугнін Е.А. Топологічні характеристики електорального поля України: дис. ... канд. соціол. наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». Запоріжжя, 2007. 285 с.
- Зубченко О.С. Етапи розвитку західної соціології виборів. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. Вип. 32. С. 158–169.
- Ключкович А. Електоральне структурування території України: основні регіони, фактори та етапи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2014. Вип. 17. С. 50–59.
- Косахівська О. Електоральна поведінка: теоретико-методологічні засади дослідження. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 716–721.
- Кривошеїн В.В. Політична ментальність сучасного українського соціуму: загальне і особливе. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2018. Т. 10, № 1–2 (22). С. 25–37.
- Поліщук І.О. Концептуально-методологічні основи дослідження виборчих практик. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: *Філософія, філософія права, соціологія, політологія*. 2016. № 3 (30). С. 89–94.
- Розік М.В. Теоретичні підходи до аналізу електоральної поведінки. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 144. С. 112–118.
- Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К.: АртЕк, 2001. 224 с.
- Ткаченко А.А. Эпоха реформ германской статистики и Э. Энгель. *Вопросы статистики*. 2017. № 5. С. 75–84.
- Хинич М., Хмелько В., Ордешук П. Пространственный анализ парламентских выборов в Украине. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 1999. № 1. С. 31–62.
- Шишацький В.Б. Електоральні регіони України: підходи до виділення та делімітації. *Наукові записки Інституту етнонаціональних досліджень НАН України*. 2004. Вип. 27. С. 45–49.

- Bois P. Paysans de l'Ouest: des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans la Sarthe. Paris; La Haye: Mouton & Co, 1960. 716 p.
- Colomer J.M. The Strategy and History of Electoral System Choice. *Handbook of Electoral System Choice* / J.M. Colomer (ed.). Houndmills: Palgrave, 2004. P. 3–78.
- Goguel F. Géographie des élections françaises de 1870 à 1951. Paris: Librairie Armand Colin, 1951. 144 p.
- Goguel F. Géographie des élections françaises sous la Troisième et la Quatrième République. Paris: Librairie Armand Colin, 1970. 185 p.
- Dogan M. Limits to quantification in comparative politics. *Comparing nation* / M. Dogan, A. Kazancigil (eds.). Oxford: Blackwell, 1994. P. 35–71.
- I partiti politici alle elezioni generali del 1880. *Archivio di Statistica*. 1880. № 5. P. 393–449.
- I partiti politici alle elezioni generali del 1895. *Giornale degli economisti*. 1895. P. 133–180.
- Siegfried A. Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République. Paris: Librairie Armand Colin, 1913. 536 p.
- Statistica elettorale politica. Elezioni generali del 1874. *Archivio di Statistica*. 1876. № 1. P. 69–78.
- Tingsten H. Political Behavior: Studies in Election Statistics. London: P.S. King and Son, 1937. 231 p.

References

- Aron, R. (1992) Etapy razvitiya sociologicheskoy mysli [Stages of development of sociological thought]. Moscow: Progress-Politika. [in Russian]
- Bakumov, O.S. (2016) Elektoralna povedinka ukrainskykh vybortsiv v 2010–2014 rr.: klasternyi analiz [Electoral behavior of Ukrainian voters in 2010–2014: cluster analysis]. *Forum prava*. 3, 19–24. [in Ukrainian]
- Berezynskiy, V.P. (2004) Elektoralno-prostorovi doslidzhennia: osnovni pidkhody ta osoblyvosti yikh zastosuvannia shchodo perekhidnykh suspilstv [Electoral-spatial research: main approaches and features of their application to transitional societies]. *Hrani*. 6, 123–127. [in Ukrainian]

- Bois, P. (1960) *Paysans de l'Ouest: des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans la Sarthe*. Paris; La Haye: Mouton & Co. [in French]
- Braichevskiy, Yu. S. (2013) Kontseptsiiia mistsia yak chynnyka elektoralnoi povedinky ta rehionalna politychna poliaryzatsiia v Ukraini [The concept of place as a factor of electoral behavior and regional political polarization in Ukraine]. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia*. 2 (67), 67–74. [in Ukrainian]
- Bun, V. (2013) Teoretychni pidkhody do analizu elektoralnoho vyboru [Theoretical approaches to the analysis of electoral choice]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filosofska-politohichni studii*. 3, 200–212. [in Ukrainian]
- Colomer, J.M. (2004) *The Strategy and History of Electoral System Choice*. *Handbook of Electoral System Choice* / J.M. Colomer (ed.). Houndmills: Palgrave. 3–78. [in English]
- Dobys, M.P. (2018) Suchasni trendy elektoralno-heohrafichnykh doslidzhen v sviti ta rozvytok elektoralnoi heohrafii v Ukraini [Current trends in electoral geographical research in the world and the development of electoral geography in Ukraine]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*. 4 (104), 33–40. [in Ukrainian]
- Dogan, M. (1994) Limits to quantification in comparative politics. *Comparing nation* / M. Dogan, A. Kazancigil (eds.). Oxford: Blackwell. 35–71. [in English]
- Goguel, F. (1951) *Géographie des élections françaises de 1870 à 1951*. Paris: Librairie Armand Colin. [in French]
- Goguel, F. (1970) *Géographie des élections françaises sous la Troisième et la Quatrième République*. Paris: Librairie Armand Colin. [in French]
- Hinich, M., Hmelko, V., Ordeshuk, P. (1999) Prostranstvennyy analiz parlamentskikh vyborov v Ukraine [Spatial analysis of parliamentary elections in Ukraine]. *Sociologiya: teoriya, metody, marketing*. 1, 31–62. [in Russian]
- Huhnin, E.A. (2007) Topologichni kharakterystyky elektoralnoho polia Ukrainy [Topological characteristics of the electoral field of Ukraine]: dysertatsiia kandydata sotsiolohichnykh nauk za spetsialnistiu 22.00.04 – spetsialni ta haluzevi sotsiolohii. Zaporizhzhia. [in Ukrainian]

- I partiti politici alle elezioni generali del 1880 (1880). *Archivio di Statistica*. 5. 393–449. [in Italian]
- I partiti politici alle elezioni generali del 1895 (1895). *Giornale degli economisti*. 133–180. [in Italian]
- Kliuchkovych, A. (2014) Elektoralne strukturuvannia terytorii Ukrainy: osnovni rehiony, faktory ta etapy [Electoral structuring of the territory of Ukraine: main regions, factors and stages]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politolohiia. Sotsiolohiia. Filozofia*. 17, 50–59. [in Ukrainian]
- Kosakhivska, O. (2010) Elektoralna povedinka: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Electoral behavior: theoretical and methodological principles of research]. *Derzhava i pravo*. 50, 716–721. [in Ukrainian]
- Kryvoshein, V.V. (2018) Politychna mentalnist suchasnoho ukrainskoho sotsiumu: zahalne i osoblyve [Political mentality of modern Ukrainian society: general and special]. *Filozofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 10, 1–2 (22), 25–37. [in Ukrainian]
- Polishchuk, I.O. (2016) Kontseptualno-metodolohichni osnovy doslidzhennia vyborchych praktyk [Conceptual and methodological bases of research of electoral practices]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: Filozofia, filozofia prava, sotsiolohiia, politolohiia. 3 (30), 89–94. [in Ukrainian]
- Rozik, M.V. (2019) Teoretychni pidkhody do analizu elektoralnoi povedinky [Theoretical approaches to the analysis of electoral behavior]. *Hileia: naukovyi visnyk*. 144, 112–118. [in Ukrainian]
- Sartori, Dzh. (2001) Porivnialna konstytutsiina inzheneriia: Doslidzhennia struktur, motyviv i rezultativ [Comparative Constitutional Engineering: A Study of Structures, Motives, and Outcomes]. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian]
- Shyshatskyi, V.B. (2004) Elektoralni rehiony Ukrainy: pidkhody do vydilennia ta delimitatsii [Electoral regions of Ukraine: approaches to allocation and delimitation]. *Naukovi zapysky Instytutu etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy*. 27, 45–49. [in Ukrainian]
- Siegfried, A. (1913) *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris: Librairie Armand Colin. [in French]

- Statistica elettorale politica (1876). Elezioni generali del 1874. Archivio di Statistica. 1, 69–78. [in Italian]
- Tingsten, H. (1937) Political Behavior: Studies in Election Statistics. London: P.S. King and Son. [in English]
- Tkachenko, A.A. (2017) Epoha reform germanskoj statistiki i E. Engel [The era of reforms in German statistics and E. Engel]. Voprosy statistiki. 5, 75–84. [in Russian]
- Vyshniak, O.I. (2000) Elektoralna sotsiologhii: istoriia, teoriia, metody [Electoral sociology: history, theory, methods]. Kyiv: Instytut sotsiologhii NANU. [in Ukrainian]
- Zubchenko, O.S. (2008) Etapy rozvytku zakhidnoi sotsiologhii vyboriv [Stages of development of Western sociology of elections]. Humanitarnyi visnyk ZDIA. 32, 158–169. [in Ukrainian]

Анотація

Мета: розкрити особливості формування «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи електоральних досліджень, охарактеризувати її сучасний стан та визначити перспективи розвитку цього напрямку електоральних досліджень.

Результати дослідження: показано, що формування «екологічної» школи пов'язане з розширенням виборчого корпусу в країнах Західної Європи у другій половині XIX ст. у зв'язку із запровадженням загального виборчого права, а також як посилення ролі виборів у політичному житті західних країн на основі представницької демократії; визначено, що попередниками «екологічного» напрямку електоральних досліджень були вчені-статистики Е. Енгель та О. Фокарді, які досліджували виборчу статистику через призму політико-географічного підходу; встановлено, що засновником «екологічної» школи електоральних досліджень є А. Зігфрід, який запропонував контекстну («екологічну») модель аналізу голосування, де ключовим фактором, що визначає електоральну позицію виборця та його електоральну поведінку, є середовище, в якому перебуває виборець; доведено, що інституалізація «екологічної» школи електоральних досліджень пов'язана з діяльністю Ф. Гогеля, який сформулював основне кредо «екологів» – будь-які дослідження у сфері електоральної поведінки мають базуватися на порівнянні результатів виборів і факторів, що може пояснити ці результати; простежено, що подальший розвиток «екологічної» школи у другій половині XX – на початку XXI століття здійснювали П. Буа, Р. Арон, М. Доган, Р. Хеберле, Дж. Сарторі, Г. Тінгстен та ін.

Висновки: «екологічна» (контекстуальна, просторова) школа електоральних досліджень зосереджена на розробці статистичних методів дослідження агрегованих кількісних даних для прогностичних цілей; політико-географічний підхід до аналізу результатів голосування дозволяє виявити просторові зміни поведінки виборців; перспективи «екологічного» підходу до вивчення електоральної поведінки пов'язані з поєднанням класичних методів «екологів» з різними прийомами прикладного аналізу (у тому числі якісного).

Ключові слова: політико-географічний підхід, контекстна («екологічна») модель аналізу голосування А. Зігфріда, дослідницьке кредо «екологів» Ф. Гогеля, модель «історичної травми» П. Буа, контекстний ефект Г. Тінгстена

«Ecological» School of Electoral Research: Formation, Current State and Prospects of Development

Summary

Purpose: to reveal the peculiarities of the formation of «ecological» (contextual, spatial) school of electoral research, characterization of its current state and determine the prospects for the development of this area of electoral studies.

The results of the study: it was shown that the formation of the «ecological» school is associated with the expansion of the electoral corps in Western European countries in the second half of the nineteenth century in connection with the introduction of universal suffrage, as well as the strengthening of the role of elections in the political life of Western countries on the basis of representative democracy; determined that the predecessors of the «ecological» direction of electoral research were statistical scientists E. Engel and O. Fokardi, who studied electoral statistics through the prism of political and geographical approach; it is established that the founder of the «ecological» school of electoral research is A. Siegfried, who proposed a contextual («ecological») model of voting analysis, where the key factor determining the electoral position of the voter and his electoral behavior is the environment in which the voter is; proved that the institutionalization of the «ecological» school of electoral research is associated with the activities of F. Gogel, who formulated the basic credo of «ecologicalists» – any research in the field of electoral behavior should be based on comparing election results and factors that may explain these results; it is traced that the further development of the «ecological» school in the second half of the twentieth century – the beginning of the twenty-first century carried out by P. Bois, R. Aron, M. Dogan, R. Heberle, J. Sartori, G. Tingsten, and others.

Conclusions: «ecological» (contextual, spatial) school of electoral research is mainly applied; it focuses on the development of statistical methods for the study of aggregated quantitative data for prognostic purposes; political and geographical approach to the analysis of voting results allows to identify spatial changes in voter behavior; prospects of «ecological» approach to the study of electoral behavior are associated with a combination of classical methods of «ecologicalists» with various techniques of applied analysis (including qualitative).

Keywords: political and geographical approach, contextual («ecological») model of analysis of Siegfried's voting, research credo of «ecologicalists» by F. Gogel, model of «historical trauma» by P. Bois, context effect of G. Tingsten

Vitaliy Kryvoshein – Doctor of Political Science, Professor, Head of Department of Sociology, Oles Honchar Dnipro National University; vvk_1970@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4050-7845>.

Serhii Stavchenko – Doctor of Political Science, Associate Professor, Professor at the Department of Political Science, Oles Honchar Dnipro National University; 1-704@i.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4091-868X>.